УДК 141.319
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.2.23

Грицюк Віталій Миколайович,
аспірант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0000-8903-0270
hrytsuk.v.m.@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЛЮДИНИ ВІД КЛАСИЧНОГО РАЦІОНАЛІЗМУ ДО ПОСТМОДЕРНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті здійснено комплексний філософсько-антропологічний аналіз еволюції концепту людини від класичних моделей індустріальної епохи до сучасних парадигм постмодерної невизначеності. Дослідження простежує історичний відхід від модерного розуміння суб'єкта як цілісної, автономної та абсолютно раціональної істоти, здатної до послідовного лінійного пізнання і всеосяжного контролю над природою та суспільством. Показано, як традиційні управлінські та психологічні теорії прагнули жорстко структурувати людську поведінку задля забезпечення загальної економічної стабільності. Водночас детально розкрито поступове накопичення кризових явищ у межах цього механістичного підходу, що закономірно зумовило звернення науковців до глибинних соціальних та екзистенційних вимірів буття. Особливу увагу приділено гострій критиці універсалізму великих наративів у філософії постмодернізму, яка остаточно зруйнувала ілюзію стабільного онтологічного ядра особистості. Переконливо обґрунтовано тезу про те, що в умовах стрімкого розгортання процесів глобалізації, стирання традиційних культурних кордонів та формування глобального інформаційного простору людина неминуче опиняється у стані радикальної транзитності. Залучення концептуального апарату акторно-мережевої теорії дозволило осмислити сучасного суб'єкта не як ізольований центр владних повноважень, а радше як рухливий вузол у складному плетиві гібридних соціотехнічних потоків. Окремо проаналізовано потужний вплив технологічних трансформацій епохи Індустрії 4.0 на процеси конструювання множинних ідентичностей. Зроблено ґрунтовний висновок про нагальну необхідність розробки принципово нових нелінійних інструментів для адекватного розуміння сучасного статусу людини в умовах мережевого суспільства.

Ключові слова: філософська антропологія, постмодернізм, класичний раціоналізм, акторно-мережева теорія, транзитність, глобалізація, інформаційне суспільство, множинна ідентичність.

Hrytsuk Vitaliy,
Postgraduate Student at the Department of Social Philosophy,
Philosophy of Education and Educational Policy
Drahomanov Ukrainian State University
orcid.org/0009-0000-8903-0270
hrytsuk.v.m.@gmail.com

TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF HUMAN FROM CLASSICAL RATIONALISM TO POSTMODERN UNDETERMINATION

The article provides a comprehensive philosophical and anthropological analysis of the evolution of the concept of human from classical models of the industrial era to modern paradigms of postmodern uncertainty. The study traces the historical departure from the modern understanding of the subject as a holistic, autonomous and absolutely rational being capable of consistent linear cognition and comprehensive control over nature and society. It is shown how traditional managerial and psychological theories sought to rigidly structure human behavior in order to ensure

© Грицюк В. М., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

general economic stability. At the same time, the gradual accumulation of crisis phenomena within this mechanistic approach is revealed in detail, which naturally led scientists to turn to the deep social and existential dimensions of being. Particular attention is paid to the sharp criticism of the universalism of grand narratives in the philosophy of postmodernism, which finally destroyed the illusion of a stable ontological core of the individual. The thesis that in the conditions of the rapid development of globalization processes, the erasure of traditional cultural boundaries and the formation of a global information space, a person inevitably finds himself in a state of radical transitivity is convincingly substantiated. The involvement of the conceptual apparatus of actor-network theory made it possible to comprehend the modern subject not as an isolated center of power, but rather as a moving node in a complex weave of hybrid socio-technical flows. Separately, the powerful impact of technological transformations of the Industry 4.0 era on the processes of constructing multiple identities is analyzed. A thorough conclusion is made about the urgent need to develop fundamentally new nonlinear tools for an adequate understanding of the modern status of man in the conditions of a network society.

Key words: philosophical anthropology, postmodernism, classical rationalism, actor-network theory, transitivity, globalization, information society, multiple identity.

Вступ. Класична філософська парадигма та модерна раціональність тривалий час конструювали образ людини як цілісного, автономного суб'єкта, здатного до логічного пізнання світу та послідовного самовдосконалення. У межах індустріальної епохи цей концепт набув виразного прагматичного виміру: людина розглядалася через призму універсальних потреб, чітких ієрархічних структур та передбачуваної мотивації. Такий підхід формував стійке уявлення про лінійний прогрес і раціональний світоустрій, де людська природа та поведінка піддавалися вимірюванню, стандартизації та управлінню задля забезпечення соціально-економічної стабільності.

Однак розгортання глобалізаційних процесів, становлення інформаційної економіки та криза класичних метанаративів зумовили радикальний перегляд цих фундаментальних засад. Філософія постмодернізму проблематизувала ілюзію стабільного суб’єкта, змістивши фокус на його децентрованість, фрагментованість та включеність у складні мережеві взаємодії. У сучасному світі людина опиняється в просторі принципової невизначеності, де на зміну універсальним законам приходять ситуативність і множинність ідентичностей, а межі між природним, соціальним та технологічним стрімко розмиваються. Це вимагає кардинально нових епістемологічних інструментів для осмислення людського буття в умовах мінливої глобальної реальності.

Мета дослідження полягає у філософсько-антропологічному аналізі еволюції концепту людини від модерних моделей раціонального та керованого індивіда до постмодерного розуміння суб'єкта як динамічного елемента в умовах мережевої невизначеності та технологічних трансформацій.

Методологічною основою дослідження слугує комплексний міждисциплінарний підхід, що синтезує інструментарій класичної історії філософії, компаративного аналізу та постнекласичної епістемології. Для розкриття еволюції антропологічних моделей індустріальної епохи застосовуються елементи структурно-функціонального підходу, які дозволяють об'єктивувати раціонально-управлінський і психологічний виміри людини. Водночас аналіз переходу до етапу постмодерної невизначеності спирається на методи деконструкції та соціокультурної критики, що виявляють крихкість і фрагментарність сучасного суб'єкта.

Виклад основного матеріалу розпочинається з аналізу класичного раціоналізму індустріальної епохи. У цей період концепт людини формувався під значним впливом потреб масового виробництва та управління. Класична управлінська думка розглядала індивіда насамперед як функціональний елемент великого механізму. Французький дослідник Анрі Файоль заклав фундаментальні принципи такого раціонального адміністрування. Його підхід вимагав чіткого підпорядкування особистих інтересів загальним цілям організації (Fayol, 1917, p. 24). Людина у цій системі координат сприймалася як передбачуваний суб'єкт, чия поведінка повністю контролюється правилами та інструкціями. Раціональність тут ототожнювалася з ефективністю та здатністю до виконання визначених функцій. Емоційний та екзистенційний виміри особистості свідомо виносилися за дужки заради підтримання стабільності системи. Такий редукціонізм

дозволив досягти значних економічних результатів, але водночас оголив кризу індустріальної антропології.

Поступове усвідомлення обмеженості механістичного підходу зумовило перехід до психологічного виміру раціональності. Дослідники почали розуміти складність внутрішнього світу працівника та його вплив на загальну діяльність. Виникла необхідність концептуалізувати людські потреби як багаторівневу та динамічну структуру. Абрахам Маслоу запропонував відому теорію мотивації, яка змінила уявлення про раціонального суб'єкта. Він переконливо довів ієрархічний характер мотивів, від базових фізіологічних до вищих прагнень самоактуалізації (Maslow, 1943, p. 372). Ця модель дещо гуманізувала класичний раціоналізм, додавши йому психологічної глибини. Проте суб'єкт у цій парадигмі все ще залишався вписаним у чітку систему координат і закономірностей. Передбачалося, що задоволення потреб гарантовано веде до прогнозованих дій та гармонійного розвитку. Таким чином, людина продовжувала розглядатися як об'єкт раціонального пізнання та управління.

Подальше поглиблення розуміння людської природи вимагало звернення до прихованих психологічних механізмів. Наукова спільнота звернула увагу на ірраціональні аспекти поведінки та вплив соціального оточення. Вивчення групової динаміки стало новим етапом у трансформації поглядів на раціональність. Дослідження Елтона Мейо суттєво розширили межі розуміння індивідуальної психології в соціальному контексті. Він активно вивчав психопатологічні явища та їхній зв'язок із соціальною дезадаптацією особистості (Mayo, 1972, p. 55). Його аналіз показав, що людина не завжди діє згідно з логікою чистої економічної вигоди. Соціальні зв'язки та емоційні стани часто стають потужнішими рушіями, ніж раціональний розрахунок. Це відкриття завдало відчутного удару по концепції виключно розумного індивіда. Воно підготувало ґрунт для подальшої критики модерних ілюзій щодо абсолютної керованості суспільства.

Криза класичного раціоналізму також яскраво проявилася в економічній антропології та соціології. Економічний детермінізм почав сприйматися як надто спрощена модель суспільних відносин. Мислителі почали наголошувати на невіддільності економіки від широкого культурного та соціального контексту. Карл Поланьї концептуалізував ідею про те, що ринкові відносини завжди укорінені в соціальних структурах. Його фундаментальні праці продемонстрували згубність спроб перетворити суспільство на придаток ринку (Britannica, 2022). Людина не є просто Homo economicus, оскільки її буття визначається значно ширшим спектром цінностей. Спроба звести суб'єкта до ринкової функції веде до руйнування соціальної тканини та відчуження.

Ці ідеї підкреслили неможливість ізольованого розгляду людини як суто економічної машини. Вони стали важливим кроком до розуміння комплексної та нелінійної природи людського існування.

Зміщення акцентів у бік цілісного сприйняття суб'єкта змусило філософію звернутися до його біологічного фундаменту. Раціоналістична традиція часто протиставляла дух і тіло, що призводило до розірваності людської сутності. Виникла потреба у створенні нової філософської біології для подолання цього розриву. Ганс Йонас запропонував оригінальний погляд на феномен життя як основу екзистенційного досвіду. Він обґрунтував нерозривний зв'язок між органічним буттям та свободою, що формується в процесі еволюції (Jonas, 2001, p. 84).

У його концепції організм постає не як механізм, а як цілісність, наділена внутрішньою метою. Такий підхід руйнує модерну дихотомію матеріального та духовного вимірів. Людина починає сприйматися як частина глобальної екосистеми, що має відповідати за своє становище у світі. Ця філософська біологія проклала шлях до усвідомлення крихкості людського статусу в природі.

Фундаментальний зсув у розумінні людини відбувся з настанням епохи постмодерну. Класичний раціоналізм зазнав нищівної критики через свою претензію на універсальну істину. Філософія постмодернізму проголосила кінець великих наративів та смерть автономного суб'єкта. Жак Дерріда здійснив глибоку деконструкцію гуманістичних ідеалів попередніх епох. Він показав ілюзорність так званих цілей людини, які модерність намагалася видати за абсолют (Дерріда, 2000, с. 115).

Суб'єкт виявляється лише текстовим конструктом, позбавленим стійкого

онтологічного ядра. Замість цілісної особистості з'являється простір гри значень і постійного відтермінування сенсу. Раціональність розпадається на безліч локальних практик, жодна з яких не має привілейованого статусу. Людина опиняється у стані радикальної невизначеності, де кожна ідентичність є лише тимчасовою маскою.

Постмодерна критика також спрямувалася на базові розрізнення, які структурували модерне мислення. Головним об'єктом перегляду стала жорстка межа між природою та суспільством. Класична наука вибудувала свій авторитет на ідеї очищення цих двох сфер одна від одної. Бруно Латур переконливо довів, що цей проєкт чистоти насправді ніколи не був реалізований. Він стверджує, що ми ніколи не були по-справжньому модерними, оскільки завжди створювали гібриди (Latour, 2012, p. 47).

Людина не протистоїть речам, а перебуває з ними у постійній взаємодії та симетрії. Суб'єктність розмивається і перерозподіляється між людськими та нелюдськими акторами. Ця перспектива остаточно руйнує образ автономного раціонального індивіда, який панує над світом. Натомість вимальовується складна топологія зв'язків, де людина є лише одним із багатьох елементів мережі.

Зміна епістемологічної парадигми вимагала нових підходів до розуміння самого процесу пізнання. Наука більше не сприймалася як чисте відображення об'єктивної реальності через призму раціонального розуму. Вона стала розглядатися як складна практична діяльність із конструювання фактів.

Той самий Бруно Латур запропонував вивчати науку в дії, слідуючи за дослідниками та інженерами суспільством. Він показав, як лабораторні практики створюють нові реальності шляхом мобілізації різноманітних ресурсів (Latour, 1987, p. 102). У цьому контексті раціональність постає не як внутрішня властивість розуму, а як результат успішного створення мережі. Людина-науковець діє в умовах тотальної невизначеності, постійно узгоджуючи інтереси різних акторів. Її суб'єктність конструюється безпосередньо у процесі цих нескінченних переговорів та компромісів. Таким чином, навіть найбільш "раціональна" сфера людської діяльності виявляється наскрізь пронизаною контингентністю.

Практичним втіленням цієї мережевої онтології стало становлення глобального інформаційного суспільства. Стрімкий розвиток цифрових технологій радикально змінив умови існування та самосприйняття індивіда. Формування нових комунікаційних середовищ призвело до появи віртуальних ідентичностей та спільнот. Мануель Кастельс детально проаналізував вплив Інтернету на сучасний бізнес та соціальні структури. Він підкреслив, що мережева логіка пронизує всі сфери життя, змінюючи саму природу людської взаємодії (Кастельс, 2007, с. 145). У цій новій галактиці людина втрачає прив'язку до конкретного фізичного простору. Її раціональність тепер вимірюється здатністю ефективно оперувати інформаційними потоками та швидко адаптуватися.

Невизначеність стає базовим станом, оскільки мережі постійно реконфігуруються та еволюціонують. Відбувається остаточний перехід від стабільного модерного суб'єкта до рухливого вузла комунікацій.

Технологічні трансформації нерозривно пов'язані з глобалізацією культурних та соціальних вимірів життя. Інформаційні потоки стирають традиційні кордони, створюючи єдиний, але вкрай неоднорідний світовий простір. Сучасна людина опиняється на перетині різноманітних культурних впливів та символічних систем. Арджун Аппадураї концептуалізував ці процеси через аналіз культурних вимірів глобалізації. Він показав, що сучасність характеризується масовими міграціями та безпрецедентним поширенням медіа-образів (Appadurai, 1996, p. 33).

Формуються нові уявні ландшафти, де індивід постійно конструює свою ідентичність з фрагментів різних культур. Раціональний розрахунок поступається місцем силі уяви, яка стає головним соціальним фактом. Укоріненість і стабільність замінюються станом перманентної транзитності та культурної гібридності. Людина постмодерної епохи живе у стані плинності, втрачаючи єдину культурну опору.

Ця культурна гібридність особливо виразно проявляється у постколоніальному дискурсі. Розпад імперій та глобалізаційні зрушення проблематизували класичні поняття нації та національної ідентичності. Гомогенні наративи модерності виявилися неспроможними описати складність сучасного культурного розмаїття.

Хомі Баба детально дослідив процеси формування нації через призму оповіді та маргінальних досвідів (Bhabha, 1990, p. 4). Він також звернув увагу на феномен вернакулярного космополітизму, який руйнує традиційні опозиції між локальним та глобальним (Bhabha, 1996, p. 195). Згідно з його підходом, ідентичність формується у так званому третьому просторі амбівалентності та неперекладності. Суб'єкт більше не належить цілком жодній культурі, він існує на межі, у стані постійного переходу. Це породжує глибоку екзистенційну невизначеність, але водночас відкриває нові можливості для самовизначення. Постмодерна людина стає вічним мігрантом у світі зруйнованих кордонів та змішаних смислів.

Завершальним етапом цієї еволюції стає входження людства в епоху Індустрії 4.0. Цифровізація, штучний інтелект та інтернет речей створюють принципово нове технологічне середовище. Зникає сама необхідність у класичному раціональному суб'єкті, чиї функції все частіше делегуються алгоритмам. Сучасні дослідження активно оцінюють технології Індустрії 4.0 з погляду сталості та соціальних наслідків (Bai et al., 2020). Людина в цій парадигмі перетворюється на елемент складних кіберфізичних систем, її поведінка стає об'єктом датафікації. Невизначеність досягає апогею, оскільки алгоритмічні процеси виходять за межі людського контролю та розуміння. Відбувається розчинення суб'єкта в глобальних базах даних та інтелектуальних мережах. Трансформація від класичного раціоналізму завершується формуванням постгуманістичного ландшафту. У цьому новому світі концепт людини потребує радикального переосмислення поза межами звичних модерних категорій.

Висновки. Проведений філософсько-антропологічний аналіз засвідчує, що концепт людини зазнав фундаментальної еволюції від закритої моделі раціонального, передбачуваного та керованого суб'єкта індустріальної епохи до відкритої, фрагментованої та децентрованої ідентичності в умовах постмодерної невизначеності. Якщо класичні управлінські та психологічні парадигми прагнули структурувати людську природу задля досягнення економічної стабільності та лінійного прогресу, то сучасний етап, маркований глобалізацією, постколоніальними трансформаціями та технологіями Індустрії 4.0, остаточно руйнує ілюзію суб'єктної автономності. Людина сьогодні постає не як ізольований центр пізнання та влади над природою, а як рухливий вузол у складній гібридній мережі соціальних, культурних та інформаційних потоків, де її онтологічний статус визначається ситуативністю і постійною реконфігурацією зв'язків. Відтак, подальше осмислення антропологічної проблематики вимагає остаточної відмови від жорстких модерних дихотомій та переходу до гнучких нелінійних методологій, здатних адекватно відобразити багатовимірність людського буття.

Список використаних джерел:

Дерріда Ж. (2000). Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація? Упоряд. К. Байнес. Київ: Четверта хвиля. С. 114–145.

Кастельс М. (2007). Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Пер. з англ. Київ: Ваклер. 304 с.

Appadurai A. (1996). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis. 229 p.

Bai C., Dallasega P., Orzes G., Sarkis J. (2020). Industry 4.0 technologies assessment: A sustainability perspective. *International Journal of Production Economics.* DOI: 10.1016/j.ijpe.

Bhabha H. (1996). Unsatisfied: Notes on vernacular cosmopolitanism. Text and Nation: Cross-disciplinary essays on cultural and national identities, pp. 191–207.

Bhabha Homi K. (1990). Nation and Narration. Routledge. http://ereserve.library.utah.edu/Annual/SPAN/4900/Guevara/what.pdf.

Fayol Henri (1917). Administration industrielle et générale. Paris: Dunod et Pinat. 174 p.

Jonas H. (2001). The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology. Northwestern University Press.

Karl Polanyi. Hungarian politician. Britannica. Retrieved 3 August 2022. https://www.britannica.com/biography/Karl-Polanyi.

Latour B. (1987). Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society. Harvard University Press.

Latour B. (2012). We Have Never Been Modern. Harvard University Press.

Maslow A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review, 50*, 370–396. https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm.

Mayo George Elton (1972). Psychology of Pierre Janet. London: Greenwood Press; Routledge, reprint edition 2013.

References:

Derrida, Zh. (2000). Tsili liudyny [The Ends of Man]. Pislia filosofii: kintsi chy transformatsiia? Uporiad. K. Baines. Kyiv: Chetverta Khvyla, 114–145 [in Ukrainian].

Kastels, M. (2007). Internet-halaktyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva [The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society]. Per. z anhl. Kyiv: Vakler. 304 p. [in Ukrainian].

Appadurai, A. (1996). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press, 229 p.

Bai, C., Dallasega, P., Orzes, G., & Sarkis, J. (2020). Industry 4.0 technologies assessment: A sustainability perspective. *International Journal of Production Economics*. DOI: 10.1016/j.ijpe.

Bhabha, H. K. (1996). Unsatisfied: Notes on Vernacular Cosmopolitanism. In Text and Nation: Cross-Disciplinary Essays on Cultural and National Identities (pp. 191–207).

Bhabha, H.K. (1990). Nation and Narration. London: Routledge. Retrieved from http://ereserve.library.utah.edu/Annual/SPAN/4900/Guevara/what.pdf.

Fayol, Henri (1917). Administration Industrielle et Générale. Paris: Dunod et Pinat, 174 p.

Jonas, H. (2001). The Phenomenon of Life: Toward a Philosophical Biology. Evanston, IL: Northwestern University Press.

Polanyi, K. (2022). Karl Polanyi. Hungarian politician. Britannica. Retrieved August 3, 2022, from https://www.britannica.com/biography/Karl-Polanyi.

Latour, B. (1987). Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Latour, B. (2012). We Have Never Been Modern. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review, 50*, 370–396. Retrieved from https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm.

Mayo, G. E. (1972). Psychology of Pierre Janet. London: Greenwood Press; Routledge, reprint edition 2013.

Дата першого надходження статті до видання: 31.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026